

Maria Brykowska

Ruiny zamku biskupów krakowskich w Bodzentynie : sprawozdanie z badań architektonicznych przeprowadzonych w 1962 i 1963 roku

---

Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego 3, 183-196

1965

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIA BRYKOWSKA

RUINY ZAMKU BISKUPÓW KRAKOWSKICH
W BODZENTYNIE. SPRAWOZDANIE Z BADAŃ
ARCHITEKTONICZNYCH PRZEPROWADZONYCH W 1962
I 1963 ROKU *

Jak dotąd, zamek w Bodzentynie nie posiadał naukowego opracowania¹. Zlecenie projektu trwałego zabezpieczenia istniejących murów przez Wydział Kultury Prez. WRN w Kielcach stworzyło konieczność zrealizowania badań architektonicznych, archeologicznych i archiwalnych.

Szczególnie te ostatnie odkryły siedemnasto- i osiemnastowieczne inwentarze², które ułatwiły wytyczenie programu badań, jak i wyciągnięcie ostatecznych wniosków.

Przyjęty zakres prac obejmował tylko teren najbliższego otoczenia ruin, bez przedzamcza.

Zasadniczym celem badań było nakreślenie głównych etapów rozbudowy założenia.

Wstępna penetracja terenu oraz analiza przekazów ikonograficznych³ (ryc. 1, 3) pozwoliły ustalić, że:

---

* Nadzór naukowy nad omawianymi pracami pełnił doc. dr Adam Miłobędzki. Całością prac oraz badaniami architektonicznymi kierowała mgr inż. arch. Maria Brykowska; badania archeologiczne prowadził mgr Janusz Kuczyński; materiały archiwalne, ikonograficzne i bibliografię zebrał i wstępnie opracował mgr Ryszard Brykowski. Dokumentację fotograficzną obiektu wykonał Jerzy Langda.

Wszystkie materiały wykorzystane w niniejszej pracy znajdują się w posiadaniu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach, w Wydziale Kultury Prez. WRN.

¹ Wypisy bibliograficzne zebrane przez mgra R. Brykowskiego dotyczą historii zamku w XIX wieku i nie wnoszą nic konkretnego do jego obrazu wcześniejszego.

² R. Brykowski *Wstępne opracowanie historii zamku*, rkp., 1963, WKZ — Kielce; Inwentarze w Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie: z lat 1644, 1652, 1668 i z WAP w Radomiu — z 1789 r.

³ Najważniejsze przekazy ikonograficzne: Widoki zamku od wschodu i od południowego zachodu: K. Stronczyński *Widoki zabytków starożytności w Królestwie Polskim w latach 1844 i 1846 zebrane*, 1850, rkps w Gabinetce

1. obecny podkowiasty układ skrzydeł zamkowych pochodzić może najwcześniej z w. XVII (ryc. 2);
2. najstarsze relikty zachowały się w skrzydle północnym (w ścianie północnej), w skrzydle wschodnim (w ścianie wschodniej) i przypuszczalnie w narożniku północno-wschodnim;
3. kulminacja terenu za północno-wschodnim narożnikiem zamku kryje zapewne relikty gotyckie.

Powyższe fakty sprawiły, że wykop główny, o szerokości 2,5 m, założony został w kierunku wschód—zachód (od skarpy przez dziedziniec i skrzydło wschodnie — w kierunku kościoła). W nim koncentrowały się główne badania archeologiczne.

Poza tym wykopem prowadzono wykopy sondażowe, zakładane w celu wyjaśnienia posadowienia, dalszego przebiegu muru, itp. Na ogół — odpowiednie mury znajdowały się tuż pod darnią i nie było potrzeby pogłębiania wykopów do poziomu calca — (przewidując jednak tę możliwość w wypadku trudności ich interpretacji).

OPIS I WSTĘPNE DATOWANIE NOWO ODKRYTYCH MURÓW

Wszystkie mury odsłonięte w wykopie głównym mają kierunek południowo-północny (poprzeczny do wykopu), wzniesione są z kamienia (kwarcytu świętokrzyskiego, piaskowca) na zaprawie wapiennej.

1. Ar 19/B — mur oporowy niższy, fundamentowy, szerokości 1,45 m; układ kamienia: nieregularny, lico nie różniące się od wypełnienia, duża ilość gruzu kamiennego i ceglanego. Przypuszczalnie z w. XVII.

2. Ar 19/CD — mur oporowy ze skarpy, grubości 1,25 m (ryc. 7); układ kamienia: nieregularny, ale wyrównywany co kilka warstw; posiada odsadzki od strony dziedzińca (z czego wyższa określa poziom dziedzińca) i otwory maczucowe.

Lico zachodnie wyprawione staranniej, wewnątrz wylewane; w zaprawie wapiennej ułamki cegły, a w narożniku skarpy kilka całych cegieł o wymiarach: 85 × 130 × 270 (palcówki). Charakter muru zbliżony do zachowanych fragmentów muru miejskiego (bez skarp) — na północny wschód od zamku⁴.

3. Ar 20/B — murek fundamentowy z nieregularnego kamienia, płytko zagłębiony. Jego przedłużenie odkryte zostało w wykopie sondażowym przy skrzydle północnym (ar 8/O).

Ar 21/CDGA, 22/AJ — Po zdjęciu darni odkryto zespół murów (ryc. 8), dostawianych kolejno w 3 zasadniczych etapach:

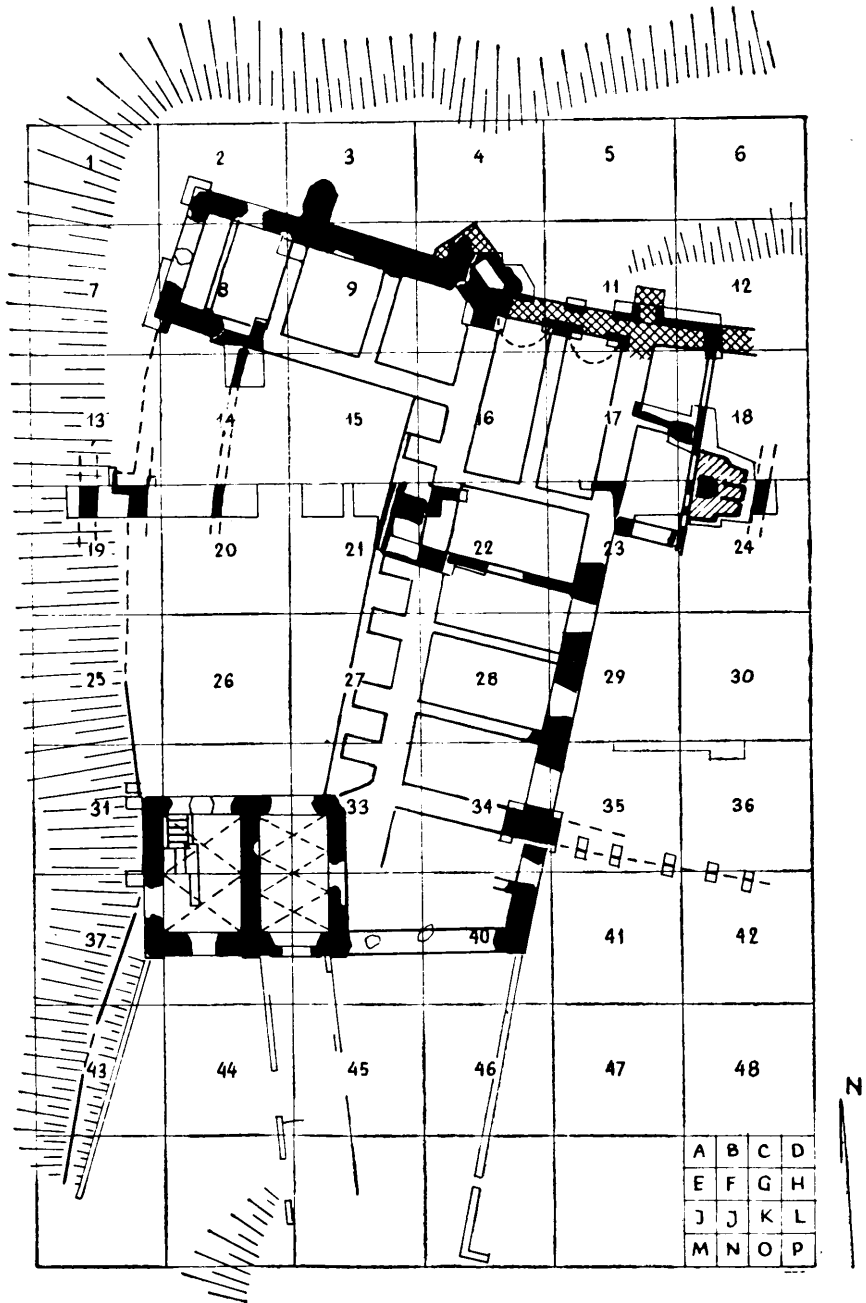
4. Mur zewnętrzny skrzydła wschodniego (ściana zachodnia) o szerokości 2,50 m, kamienny, z minimalną ilością cegły wewnątrz, o licu ułożonym z większych kamieni nieregularnych. Do ściany tej dobudowano:

5. Filary przyścienne w odległości 3,0 m, o wymiarach 2,10 × 2,00 m, kamienne, z większą ilością ułamków cegieł we wnętrzu. Zgodnie z inwentar-

Rycin UW, tabl. 19 i 20: widok z artykułu: A. Szyszko-Bohusz *Beszowa, Skalbmierz i system krakowski*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, t. IX, 1915.

⁴ J. Kuczyński *Bodzentyn-zamek. Sprawozdanie z badań archeologicznych* — w niniejszym tomie, s. 165.

Ryc. 2. Plan zamku w Bodzentynie według inwentaryzacji z 1962 r. z naniesionymi wynikami badań z 1963 r.

Ryc. 3. Bodzentyn, widok zamku od wschodu (według tzw. *Albumu Stronczyńskiego*, 1850 r.)

rzami filary te podtrzymywały arkady, a nad nimi ganek komunikacyjny. Przymuszczać należy, że pochodzą z pierwszej połowy XVI w.⁵

6. Obudowa filarów + fragment arkady (nad zejściem lub oknem do piwnicy?), o licu nieregularnym (poniżej dziedzińca), w dwóch poziomych warstwach. W murze tym znaleziono fragment grzebienia attyki z piaskowca użyty wtórnie.

7. Ar 23/B — mur zewnętrzny skrzydła wschodniego leżący w przedłużeniu ściany wschodniej, o szerokości 2,10 m i cechach jak omówiony wyżej w punkcie 4.

Ar 24/ABD — duży zespół murów (ryc. 9), których stratygrafia przedstawia się następująco:

⁵ Podobnie jak w Mokrsku Górnym; por. A. Miłobędzki *Zamek w Mokrsku Górnym i niektóre problemy małopolskiej architektury XV i XVI wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1959, z. 1, s. 30—51.

Ryc. 4. Skrzydło wschodnie zamku w Bodzentynie, widok od wschodu

Ryc. 5. Skrzydło północne zamku w Bodzentynie, widok od południa

8. Murek fundamentowy — równoległy do skrzydła wschodniego w odległości od niego o 5,0 m notowany jeszcze w inwentarzu osiemnastowiecznym, w narożniku północno-wschodnim.

9. Mury ryzalitu od wschodu. Odkryte w 3 reliktach: dwa prostopadłe do ściany wschodniej, wypełniające przestrzeń aż do fundamentu wymienionego wyżej (por. pkt. 8), posadowione płycej od tego ostatniego, oraz od wschodu stopa fundamentowa z pięciobocznym, ciosowym podparciem pod wykusz kaplicy i dwoma „fazami” po bokach. Zgodnie z rysunkiem Stronczyńskiego (ryc. 3) wykusz ten można datować na przełom XV — XVI wieku lub początek w. XVI; ryzalit ten mógł być wzniesiony przez bpa Jana Konarskiego (1504 — 1524).

Omawiana stopa zagłębiona jest niżej od ścian bocznych i może być obudowaniem wcześniejszych części kryjących się w jej wnętrzu.

Sądząc po niskim poziomie fundamentu, można przypuszczać, że teren otaczający był znacznie wyższy od obecnego, a miejsce sytuowania kaplicy mogło być też kulminacją wzgórza. Zgodnie z wynikami badań archeologicznych większe prace niwelacyjne zostały przeprowadzone w końcu XVI — a potem w XVII wieku. O tym, że teren otaczający kaplicę został obniżony, świadczy „wylonienie” się stopy fundamentowej, która została wówczas otynkowana i pokryta namalowanymi „boniami”⁶ (prawdopodobnie za rządów bpa Piotra Myszkowskiego (1577 — 1591); z tych też lat może pochodzi i zwieńczenie ryzalitu attyką).

Być może, niwelacja terenu wpłynęła niekorzystnie na konstrukcję ryzalitu — a szczególnie na jego ścianę wschodnią obciążoną wykuszem, gdyż otynkowana uprzednio stopa została obudowana symetrycznie, a teren z powrotem podwyższony (obudowy mają charakter fundamentów).

10. Ar 24/B — mur o nieznannej funkcji, kamienny, głęboko posadowiony (niestety, na skutek wąskiego wykopu nie udało się odkryć go do głębokości calca).

Od strony zachodniej posiada dwie odsadzki (może pod sklepienie (?), od wschodniej jedną nieznaczną (jakby fundamentową). Układ lica dość regularny; cegła występuje tylko w nieregularnych grudkach.

Przy murze tym odłożyła się cienka warstwa ze śladami budowy, na której posadowiona jest obudowa ryzalitu, tzn. że mur istniał przed wzmocnieniem ryzalitu i prawdopodobnie pochodzi z pierwszych faz istnienia w tym miejscu północnego skrzydła zamku. Wniosek ten jednak musi być sprawdzony — rozszerzonym i pogłębionym wykopem.

Istnieje możliwość rozwarstwienia tego muru także i w pionie — gdyż obecnie jego górna część wychodzi przed otynkowaną i pomalowaną stopę, a więc jest znacznie późniejsza.

Wykop sondażowy — północno-wschodni (ryc. 10) — odkrył narzys murów na zamknięciu skrzydła wschodniego, będącym przypuszczalnie jednym z najstarszych relikatów zamku. Mury te wzniesione są z kamienia, bez cegły, o starannym licu i „wylewanym” wnętrzu. Należą bez wątpienia do zabudowy

⁶ Mur fundamentowy po otynkowaniu został pomalowany ciemnoczerwonymi paskami o szerokości 1,0 cm, naśladowującymi w rysunku rustykę. Trudny do datowania, może pochodzić zarówno z drugiej połowy XVI w., jak i z pierwszej połowy w. XVII.

Ryc. 6. Zamek w Bodzentynie, widok z lotu ptaka (przed 1939 r.)

mieszkalnej, o czym świadczy (powiązana) ściana działowa z zaczątkiem pach sklepiennych po obu stronach.

Od strony południowej odkryto prostopadłą skarpe, a na narożniku północno-zachodnim niewielką „stopę” narożną, mieszczącą, według inwentarza, zejście do zwierzyńca i latryny.

Narys muru komplikuje się nieco w kierunku na południe od tej stopy; — za wcześnie jednak na jakikolwiek wniosek bez dodatkowych badań.

Przy zachodnim narożniku stopy znajduje się mur, stanowiący północną ścianę późniejszego mieszkalnego skrzydła północnego (różnica w wątku, grubości, szew pionowy według ryc. 5); ma charakter lica zbliżony do wątków średniowiecznych (regularne ciosy o znacznej wielkości, brak ułamków cegły).

W programie badań na rok 1964 projektuje się wykonanie wykopu poprzecznego w celu udokumentowania powyższych hipotez.

WSTĘPNE DANE DO HISTORII BUDOWLANEJ ZAMKU

Badania zachowanych murów oraz odczytanie materiałów archiwalnych i ikonograficznych dały zupełnie nieoczekiwane wyniki: mnogość etapów budowy i różnorodność podejmowanych przez poszczególnych biskupów koncepcji przestrzennych.

Zupełny brak gotyckich detali architektonicznych (poza użytymi wtórnie w XVII wieku) i niewielka ilość nowożytnych — stworzyły konieczność dato-

Ryc. 7. Mur oporowy ze skarpą, widok od wschodu

Ryc. 8. Filar przyścienny wraz z późniejszą obudową, widok od północnego zachodu

wania murów na podstawie techniki budowlanej, a więc w sposób mało dokładny. Dlatego też, analizując powiązania poszczególnych murów najpierw ustalono ich stratygrafię, po czym hipotetycznie przyjęto dwa etapy budowlane⁷:

1. (IV) wzniesienie ryzalitu z wykuszem przy skrzydle wschodnim (od wschodu) w latach 1504 — 1524 z fundacji bpa J. Konarskiego (ryc. 3);
2. (VII) zakończenie budowy podkowiastego pałacu w 1691 roku przez bpa J. Małachowskiego.

Pozostałe okresy budowlane zarysowują się jeszcze mniej dokładnie, ale na obecnym etapie badań — można już hipotetycznie wypowiedzieć się na temat etapów budowy zamku w Bodzentynie.

Etap I. Na najstarszy zamek w czasie badań nie natrafiono. Wiadomo jednak (według inwentarza 1652), że północno-zachodnim narożniku wzgórza znajdowała się wieża.

Wieża. Ta przy izdebce w kącie y w rogu Muru z kamienia murowana [...] w tej wieży jest w ziemi głęboko wężenie, do którego na dół po linie spuszczana.

Klasyczną sytuację takiej wieży znajdujemy w zamku biskupów krakowskich w Ilży.

⁷ Cyfry rzymskie oznaczają kolejność tych etapów w stratygrafii wszystkich murów.

Ryc. 9. Ryzalit od wschodu, widok na stopę wykusza

Przypuszczalnie z tego etapu pochodzi fragment ściany północnej (skrzydła północnego), który posiada wątek z dużych ciosów z piaskowca, występujących w przemieszaniu z kostką z kwarcytu świętokrzyskiego (ryc. 5).

Etap II. Zamek rozbudowuje się w kierunku wschodnim, według zupełnie nowej koncepcji przestrzennej. Prawdopodobnie założony zostaje regularny dziedziniec otoczony murem z budynkiem pałacowym (wieża mieszkalna?) od północy. Znając wyniki badań zamku w Pińczowie⁸, można przypuszczać, że na takie regularne rozplanowanie zamku wpłynął kardynał Zbigniew z Oleśnicy, fundator kościoła farnego w Bodzentynie.

Z okresu tego zachowały się mury budynku mieszkalnego ze stopą naróżną (wykop sondażowy, ar 10, 11, ryc. 10) oraz mur przechodzący przez dzisiejsze skrzydło wschodnie (widoczny w ścianie wschodniej oraz w negatywach profili — wykopy sondażowe, ar 35).

Etap III. Istniejący układ zmieniony został częściowo przez bpa Fryderyka Królewicza⁹ w latach 1488 — 1503; pomiędzy pałacem i murem Oleśnickiego wzniesiono wówczas skrzydło mieszkalne (ryc. 4) o wysokości 3 kon-

⁸ A. Miłobędzki *Zamek pińczowski w świetle ostatnich badań* [w:] *Sprawozdania Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem*, Warszawa 1963, s. 67—9.

⁹ O budowie tego skrzydła mieszkalnego przez Fryderyka Królewicza świadczy nie zachowana tablica, cytowana przez inwentarz z 1789 roku.

Ryc. 10. Wykop sondażowy (ar 11), widok od zachodu na mur ze stopą narożną dygnacji (ślady dawnych otworów drzwiowych na piętrze czytelne są na 2 i 3 kondygnacji)¹⁰.

E t a p IV (wspomniany już wyżej). W latach 1504 — 1524 do mieszkalnego skrzydła wschodniego od strony wschodniej dobudowano ryzalit z wykuszem z kaplicy, a od strony zachodniej pomiędzy narożnymi stopami, z których północno-zachodnia mieściła latrynę i zejście do zwierzyńca, a południowo-zachodnia przypuszczalnie schody, ustawiono arkady na filarach przyściennych¹¹.

Odwrócenie frontu budynku wpłynęło na zagospodarowanie otoczenia: przeprowadzono niwelację (teren obecnego dziedzińca), a na spadku wzniesiono mur oporowy ze skarpami (ar 18, ryc. 7)¹².

Zakończenie tych prac sięga zapewne w okres rządów bpa P. Tomickiego.

E t a p V. Przez cały wiek XVI trwają prace nad wykończeniem wnętrza skrzydła wschodniego i odrestaurowaniem skrzydła północnego przy wieży, zakończone w 1581 roku¹³.

¹⁰ Obecna pierwsza kondygnacja mogła pierwotnie być piwnicą — „wyłonioną” po obniżeniu otaczającego terenu (brak pierwotnych otworów, ślady osadzania sklepień; poziom wyrównawczy muru, zewnętrzny, znajduje się ok. 1,0 m powyżej obecnego posadowienia).

¹¹ Por. widok zamku od północnego zachodu, podawany przez A. Szyszko-Bohusza, op. cit.

¹² J. Kuczyński, op. cit.

¹³ O pracach prowadzonych przez biskupów: F. Krasieńskiego i P. Myszkowskiego mówi inwentarz z 1789 roku, cytujący tablicę z datą ich zakończenia.

Etap VI. W wieku XVII, za rządów biskupów P. Tylickiego i A. Trzebickiego przypada rozpoczęcie budowy południowego skrzydła zamku. Wzniesiono wówczas jego południowo-wschodnią część o wysokości 2 kondygnacji, w której mieściła się sień z bramą wejściową ciosową, z białego piaskowca¹⁴, natomiast w narożniku południowo-zachodnim wykonano fundament z piwnicami, na których oparł się tymczasowo budynek drewniany¹⁵.

Na teren dzisiejszego dziedzińca wjazdu wówczas nie było. Nawet inwentarze z w. XVII termin „dziedziniec” odnoszą tylko do przedzamcza.

Etap VII (wspomniany wyżej). W końcu XVII wieku zespół budynków mieszkalnych otrzymuje jednorodny charakter pałacowy¹⁶. Nad filarami parteru ustawiono pilastry, między nimi kolumny, okna doprowadzono do wspólnych osi itd.

Tak oprawiony dziedziniec paradyalny połączony zostaje z przedzamczem wjazdem przez most na filarach i ozdobną bramą z różowego piaskowca.

Nad bramą znajdowała się tablica, mówiąca o zakończeniu prac na zamku w 1691 roku przez bpa Jana Małachowskiego¹⁷.

Etap VIII. W latach dwudziestych XVIII wieku bp F. Szaniawski porządkuje otoczenie.

Na tym kończy się działalność biskupów krakowskich na zamku, zamieszkałych w nim do 1788 roku. W 1797 r. zamek przejęty zostaje przez władze austriackie i użytkowany jest na spichlerz, szpital wojskowy, wreszcie od 1815 roku zostaje opuszczony i ulega dewastacji.

¹⁴ Węgar z białego piaskowca, który nie odpowiada istniejącej dziś bramie, znaleziony został poza terenem zamku. Zgadza się z opisem w inwentarzu z 1668 r.

¹⁵ Według inwentarza z 1652 r.

¹⁶ W okresie tym rozebrane zostały większe partie murów gotyckich i nowożytnych, o czym świadczą fragmenty lapidarialne wtórnie użyte jako budulec w dolnej kondygnacji w skrzydle południowym, od zachodu i południa.

¹⁷ Według inwentarza z 1789 r.

РУИНЫ ЗАМКА КРАКОВСКИХ ЕПИСКОПОВ В БОДЗЕНТЫНЕ. ОТЧЕТ ОБ АРХИТЕКТУРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ, ПРОВЕДЕННЫХ В 1962 И 1963 Г.

Основной целью исследовательских работ являлось установление главных стадий строительства замка. Исследование стен и анализ архивных и иконографических материалов показали многостадийность строительства и разнообразие осуществляемых очередными епископами концепций застройки.

В ходе работ не были обнаружены следы древнейшего замка; быть может, к нему следует отнести фрагмент северной стены, построенной из крупного песчаникового плитняка, перемешанного со свентокшиским кварцитом.

В общем, следует различать восемь этапов строительных работ, в ходе которых многократно и основательно изменялись первоначальные проекты; единый дворцовый характер замок приобрел лишь в конце XVII в. Последние работы, не повлекшие за собой существенных изменений, велись в двадцатые годы XVIII в. С 1797 г. замок находился под управлением австрийских властей, которые использовали его в качестве склада продуктов и госпиталя. С 1815 г. спустивший замок стал подвергаться процессу разрушения и постепенно превратился в руины.

REMNANTS OF THE CASTLE OF THE BISHOPS OF CRACOW AT BODZENTYN
PROCEEDINGS ON ARCHITECTURAL RESEARCHES IN 1962 AND 1963

The researches aimed first of all at establishing the main stages of extension of the castle foundations. The examinations of walls and the analysis of archival and iconographical materials pointed to a multitude of building stages and a variety of spatial conceptions that had been undertaken by particular bishops.

In the course of researches no relics of the oldest castle were come across but, probably, a fragment of the north wall with a portion of large sandstone blocks, mixed with ashlar made of Holy Cross quartzite, belonged to that stage.

Totally, there were recorded eight stages of successive building works in the course of which the previous foundations had been, for many times, considerably changed. At last, at the end of the 17th century, the castle was given its homogenous character of a palace. The last of the recorded works to set the castle in order, were performed in the eighteen twenties. In 1797 the castle was taken over by Austrian authorities, and since that time it had been used as a granary and military hospital as well. Finally, after the castle had been deserted by the Austrians, its devastation has begun since 1815, which consequently has resulted in complete ruin of the castle.